

Said Halim Paşanın Mefkûresi / Temel Düşünceleri

Zuhal TAVUKÇU

Çalışmamız son dönem İslâmcı aydınlarından Said Halim Paşanın temel düşüncelerinin eserleri üzerinden aktarılmasına ilişkindir. Bu aktarım, Ertuğrul Düzdağ Hocamızın “Said Halim Paşa, Buhranlarımız ve Son Eserleri” isimli kitabı üzerinden yapılmaya çalışılmış, bununla birlikte başka yazarların Paşa hakkında yazdıkları eserlerden de yararlanılmıştır. Çalışmamızın girişinde kısaca Paşa’nın hayatı hakkında bilgiler sunulmakta, ilerleyen bölümlerde ise yukarıda belirtilen eserde yer alan yedi makalesi hakkında bilgiler verilmektedir.

Hayatı

Said Halim Paşa 19 Şubat 1864’te Kahire’de doğdu. Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın torunu, Vezir Halim Paşanın oğludur. Halim Paşa, Mısır Valisi İsmail Paşa ile arasının açılması sonucunda İstanbul’a geldi. Aile Balta Limanı’nda bir yalya yerleştirildi.

Said Halim Paşa İstanbul’a geldikten sonra Arapça, Farsça, İngilizce ve Fransızca’yı özel hocalardan ders alarak öğrendi. Daha sonra kardeşi Abbas Halim’le birlikte siyasi ilimler okumak için İsviçre’ye gitti. Burada 5 yıl kaldıktan sonra tahsilini tamamlayıp İstanbul’a döndü. İstanbul’a döndükten sonra çeşitli devlet görevlerinde bulundu. Rumeli Beylerbeyliği Payesini aldıktan sonra Sarayın itibarlı şahsiyetlerinden biri haline geldi ve kendisine muhalif olan gruplar tarafından evinde silah ve zararlı evraklar bulunduğu gerekçesiyle Saraya jurnal edildi. Yalısı aranmasına rağmen bir şey bulunamadı. Ancak takip ve baskı altına alındı. Bir süre sonra da kardeşi ile birlikte Mısır’a gönderildi. Mısır’da İttihat ve Terakki Cemiyeti ile bağlantı kuran Paşa, ce-

miyete maddi ve fikri yardımlarda bulundu. Bu dönemde cemiyetin 2. Abdülhamit aleyhine neşriyat yapma isteğine 2. Abdülhamit’in halife sıfatını gerekçe göstererek engel oldu.

Said Halim Paşa Meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul’a döndü. İstanbul’da çeşitli devlet görevlerinde bulundu. 1909’da İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kongresine katıldı. Sonrasında Şura-yı Devlet’e başkan oldu.

1913 yılında Babiâli Baskını sonucu iktidara gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti’nde Hariciye Vekili oldu. Sonraki dönemlerde ise sadrazamlık görevinde bulunan Mahmut Şevket Paşa’nın öldürülmesi üzerine bu makama Said Halim Paşa getirildi. Sadrazamlık görevinde bulunurken özellikle Edirne’nin geri alınmasında ve adalar meselesinin çözümünde Said Halim Paşa’nın kararlı tutumu etkili oldu. Edirne’nin geri alınmasından sonra Paşaya, Padişah tarafından Murassa İmtiyaz Nişanı takıldı. 1913’te ittilhat ve Terakkinin yaptığı kongrede ise genel başkan seçildi. Cemiyet artık parti hüviyetine büründü. Genel Başkan Said Halim Paşa olmasına rağmen, cemiyeti daha çok Talat Paşa idare etti. Daha sonraları da bu görevi Talat Paşa’ya devretti.

Paşa, 1. Dünya Savaşı’nın başlangıç yıllarında Osmanlı’yı savaşa sokmamak için çaba harcadı. Almanya’nın ittifak teklifini muhtemel Rus saldırısı korkusuyla kabul etti. Enver ve Talat Paşalar da bu antlaşmaya olumlu baktılar. Antlaşma müdafaaya dayalı bir antlaşmaydı. Taraflar taarruza maruz kalırlarsa birbirlerine yardım edeceklerdi. Said Halim Paşa antlaşmanın tedafii (savunma amaçlı) olmasından istifade ederek Osmanlı’yı savaşa geç sokacak hatta savaşa hiç girmemesini sağlayacaktı. Ancak Almanya, Yavuz ve Midilli

harp gemilerini ortaya çıkarmış ve Osmanlı kendini savaşın içinde bulmuştu.

Bu olayın gerçekleşmesinde Enver ve Cemal Paşa'nın müsaadesi olduğunu öğrenen Said Halim Paşa sadrazamlıktan istifa etti. Ancak padişahın ve diğer görevlilerin ısrarı üzerine tekrar sadrazamlık görevine geri döndü. Bir süre daha devam ettikten sonra 1917 yılında hastalığını bahane ederek görevinden ayrıldı.

Osmanlı Devleti 1. Dünya Savaşı'ndan yenik olarak çıktı. Bunun sorumlusu İttihatçılar olarak görüldü. Enver, Cemal ve Talat Paşalar yurt dışına kaçtı. Said Halim Paşa'ya da yurt dışına çıkması önerildi ancak o bunu reddetti.

Said Halim Paşa sadrazamlıktan istifa etmesine rağmen Ayan Meclisi'ndeki görevine devam etmiştir. Toplantılardan birinde savaşın sorumlularının bulunması ve cezalandırılması için komisyon kurulması önerildiğinde Paşa, kendisinin de yargılanmasını istedi. 1919 yılında Damat Ferit sadrazam olduktan sonra yargılamalar başladı. Yargılamalar sonucunda Paşa'nın da içinde olduğu çok sayıda İttihatçı tutuklandı ve önce Mondros 'a sonra Malta'ya sürgüne gönderildi. İki yıl sürgünde kalan Said Halim Paşa sonrasında Roma'ya yerleşti ve 5 Aralık 1921 günü akşamı araba ile evine giderken Arşavir Çıracıyan isimli bir Ermeni Komitacı tarafından öldürüldü.

Said Halim Paşanın düşünceleri takip eden nesillerde son derece etkili oldu. Halen bu düşünceler üzerinde entelektüel derinliği yüksek tartışmalar devam etmektedir.

Meşrutiyet

(Said Halim Paşanın bu eseri ilk defa 1911 yılında basılmıştır. Meşrutiyet idaresinin tesirleri ve neticelerinin neler olacağı üzerinde durulmuştur.)

Said Halim Paşa 1876 Anayasası'nı, mutlakiyet idaresi memurlarının aralarında anlaşılarak tertip ettikleri; hükümdarın istibdadını azaltmak, onun hüküm ve nüfuzuna karşı dengeyi sağlayacak bir kuvvet oluşturmak için meydana getirilen bir anayasa olarak tanımlamaktadır. Onlara göre bu denge milleti öne çıkararak oluşturulabilecekti. Bu nedenle millete siyasi haklar verildi. Ancak millet kendisine verilen hakları kullanmaya hazır değildi ve Padişahında bu inkılâpçılarla mücadele

etmesi sonucunda 1876 Anayasası kısa süre uygulanmış oldu.

Batılı devletlerin iç işlerimize karışacağı korkusuyla ülkede isyan ve ihtilal yapılamıyordu. Ancak II. Abdülhamit mağdurları bu yönetimin bitmesini istiyorlardı. Bunun tek yolunun 1876 Anayasası'nın canlanmasıyla olacağını düşündüler ve 1876 Anayasasını tekrar vücuda getirdiler. Ancak bu anayasa onlar için yeterince hürriyet bahşetmiyordu. Bu nedenle 1876 Anayasası tecrübesiz ve mağrur ellerle değiştirilip düzeltildi ve Osmanlı Meşrutiyeti oluşturuldu.

Meşrutiyeti oluşturan aydınlar, halkın bilgisi ve haberi olmadan kendisine verilen hakları kullanamayacaklarını biliyorlardı. Bu hakları onların yerine kendilerinin kullanacaklarını düşünüyorlardı. Paşa, mutlakiyet idaresi temsilcilerinin hürriyet istemelerinin gerçek amacının, devletin mümessili sıfatlarının yanına bir de hukukun ve milletin koruyucusu sıfatını eklemek istemeleri olduğunu belirtmektedir. Bunun sonucunda icra kuvveti müstebit bir padişahın elinden alınıp, nüfuz ve itibarı olmayan, tecrübeden yoksun ve kendisine bol keseden verilmiş hak ve imtiyazları kötüye kullanmaya mahkûm bir meclisin eline geçmiştir. Paşa'ya göre bu girişimin sonucunda toplum karmaşaya sürüklenmiş, milliyet ve ırk mücadeleleri artmış ve ülkü birliği kalmamıştır.

Peki, neden bu duruma gelinmiştir?

Paşa, öncelikle sorunun yerinde ve doğru tespit edilemediğine işaret etmektedir. İnkılâpçılar Avrupa'dan kanunlar almayı mevcut durumu düzeltmeye yeter sanmışlar ve Avrupa'nın kendi sorunlarını çözmek için çıkardıkları kanunları aynen alıp kendi düzenlerinde uygulamaya koymuşlardır. Sonuçta mantık ve muhakeme bakımından ne kadar mükemmel olurlarsa olsunlar, hayatın gerçeklerine uymayan kanunlar yapılmıştır. Çünkü Batı toplumu ile Osmanlı toplumu çok farklıydı ve sosyal yapı kanunlarla değiştirilemezdi. Bu değişiklikler yapılırken insanların kanun ve nizamlar için değil, kanun ve nizamların insanlar için meydana getirilmiş olduğu gerçeği göz ardı edilmiştir.

Taklitçiliğimiz

(Mukallitlerimiz ismiyle ilk kez 1911 yılında basılan bu eser, genel olarak her değişikliğin yenilik sayılmaması gerektiği ve kendi değerlerinden ayrılmamanın toplumu çökerteceğine değiniyor.)

“Bir diktatörü tahtından indirmekle olmaz, asıl önemli olan istibdadın geri gelmesini önlemektir.”

Said Halim Paşa, doğu ile batının düşünce tarzı ve ruh hallerinin çok farklı olduğunu, kelimelerden anlaşılan anlamların bile farklı olduğunu belirtmektedir. Mesela eşitlik kelimesi bizde kin ve nefret uyandırmamakta, insanların şahsi meziyetleri sebebiyle meydana gelen eşitsizlik İslâm toplumu için doğal sayılmaktadır. Aynı şekilde hürriyet kelimesi de batıdaki anlamı gibi bizde sosyal bir zinciri kırmak kölelikten kurtulmak demek değildir. Doğuyu batıdan ayıran en önemli fark ise Avrupa'nın ruhbanlık ve asillik imtiyazlarının baskısı altında yaşamasıdır. Bu durum batıda zulme ve sınıflar arası mücadeleye neden olmaktadır. Şark ise aksine İslâm ile birlikte asilzadelere keyfi imtiyazları tanımamıştır.

Paşa, son dönem Osmanlı anayasa çalışmalarını bu bakış açısıyla eleştirmektedir. Ona göre istibdat döneminden kalan korkunun tesiriyle anayasa lüzumundan fazla halkçı ve serbest bir şekilde oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bunca farklılığa rağmen ilerisini hiç düşünmeden Batı aynen taklit edilmektedir. Ancak hayatın gerçekleri Batıdan taklit edilen bu anayasayı değiştirecektir. Bizim için asıl gıpta edilecek şey Batıların çalışma tarzı, eğitim usulü ve samimi vatanseverlikleri olmalıdır. Biz onların neyi nasıl yaptıklarını taklit etmeliyiz, onların yapılarına uygun olan sistemi bizim yapımıza bu kadar uygunsuzken onlardan alıp da kendi uygulamalarımızı değiştirmemeliyiz. Aksi hal anarşiye yol açacaktır.

Fikir Buhranımız

(Said Halim Paşa bu eseri 1917 yılında yazmıştır. Eserde Türk aydınının Batı hayranlığı üzerinde durmaktadır.)

Said Halim Paşa 20. yüzyılın henüz başında yazdığı bu eserinde önceki yüzyılın galip medeniyetinin Batı medeniyeti olduğunu kabul ve tasdik etmektedir. Ancak bu kabul ne Batı hayranlığından ne de kendi medeni-

yetine yabancılaşmadan kaynaklanmaktadır. Aksine bu durum yalnızca bir tespitten ibaret olup, daha ziyade çözüm yolları arama adına yapılmıştır.

Paşa'ya göre Osmanlı Devleti'nin ilerlemesinin temini amacıyla bizzat Batı'da eğitilmiş yeni bir aydın sınıf yaratılmıştır. Bu sınıf esas itibariyle çok önemli bir amaca yönelik yetiştirilmiş ise de nevi şahsına münhasır bir nitelik arz etmiştir. Zira bunlar aşırı derecede Batı hayranı olmakla kalmayıp yükselme ve ilerleme adına vicdanları bulandırmış ve fikirleri karıştırmışlardır. Bu durum başlı başına buhranlara sebep olmuş ve memleket daha kötü ve belirsiz bir istikamete yönelmiştir.

Bu noktada bir başka tespit ise; bu aydın sınıfı ile Batılı aydınlardaki tahlil, tespit ve ıslaha yönelik algı farklılığıdır. Batılı aydınlar ıslahı gereken her ne ise onun düzeltilmesine çalışmakta iken bizim aydınlarımızın temel yaklaşımı, bozulan şeyin yerine yenisinin yapılması şeklindedir. Bir kısım aydınlarımız bozulan şeyin ıslahla düzelemeyeceğini iddia ederek tamamen yenilenmesi gerektiğine inansalar bile esasen bu tespitleri dahi sakatır. Zira bu aydınlarımız hayranı oldukları Batı medeniyetini tanımadıkları gibi kendi medeniyetlerine de son derece yabancıdılar. Bu yabancılık zamanla her fırsatta kendi medeniyetini tahkir eden bir hal almıştır. Paşa bu durumun başlıca iki sebebi olduğunu belirtmektedir. Birinci olarak; bu aydınlar manevi, siyasi ve sosyal meselelerin bizimle ilgili olan taraflarını bilmemekte ve öğrenmeye tenezzül etmemektedirler. İkinci olarak ise; bizimle ilgili olanlar dışında pek çok bilgi, teknik ve prensibe vakıf bulunmaktadırlar. İşte bu sebeple kendini bilmeyen aydınlar kendi değerlerini küçümsemekte, batılı değerlerle oluşan mevcut bilgi ve birikimleri ile de onları yüceltmektedirler. Paşa, bu acayip düşüncenin aydınlarımızı getirdiği noktayı 'Ruhların vatan değiştirmesi ve fikren göç' olarak tanımlamaktadır. Batıdan öğrenilen şeylerin dahi asıl manalarından uzaklaştırılarak alınmasını ise 'yabancıdan çok yabancı oluş' olarak adlandırmaktadır.

Memleketin genel olarak gelişip ilerlemesinin önündeki engeli ise maarifteki gerilik olarak görmektedir. Paşa'ya göre cehaletimizin bir eski bir de yeni sebebi vardır. Önceden

fikir ve ilim alanlarındaki gelişmelere ilgisiz kalırken, sonraları az da olsa ilğimiz gelişti. Ancak bu ilgi o derece yetersiz idi ki hem çok az hem de noksan bilgi sahibi olduk.

Bununla birlikte geriliğimizin bir başka sebebi de varılmak istenen hedefin ne olduğunu bilmeyişimizdir. Batı medeniyetinin geldiği noktanın göz kamaştırması sonucu aydınlarımız kurtuluşun tek yolunu batı milletlerini taklitte görmüşlerdir. Bunun sonucu olarak tatbiki mümkün olan eski bilgilerimizle iş görecektik, onları daha iyi bir hale getirip, daha çok netice alacağımız yerde, tam aksine hiçbir zaman öğrenemediğimiz, bilmediğimiz şeyleri tatbik için, kıymetli vakitler ve gayretler harcanmıştır.

Said Halim Paşa, yukarıda belirtilen tespitleri batılı değerlerin tamamen reddedilmesi saikiyle yapmamıştır. Aksine milli kalkınma ve ilerlemenin sağlanabilmesi için Batı medeniyetinden istifade edilmesinin zorunlu olduğunu belirtmektedir. Ancak bu istifadenin aynen taklit suretiyle değil bu medeniyetin millileştirilerek yani mümkün olduğu ölçüde kendimize ısıdırarak yapılması gerektiğine inanmaktadır. Dolayısıyla sadece medeniyetimizin gelişmesi için gerekli ve ona uyabilecek şeylerin alınması zaruridir. Bu yöntem milletleri selamete götürecektir meşru ve tabii yegâne yöntemdir.

Paşa, bu yöntem kullanılarak hem Batı Medeniyetinin hem kendi medeniyetimizin tam olarak öğrenileceğine de işaret etmektedir. Böylece binlerce hakikat ortaya çıkarılarak binlerce hatanın tamir olunması sağlanabilecektir. Bu vesileyle ideallerimiz ile sosyal ve siyasi düşüncelerimizin dinimizden doğduğu gerçeği de ortaya çıkacaktır. Bu gerçek neticesinde üzerinde yaşadığımız topraktan daha önemli bir unsur ortaya çıkacaktır ki; bu dinimizden neşet eden milli kültür ve geleneklerimizin yarattığı 'manevi vatan'dır.

Cemiyet Buhranımız

(Bu eser Said Halim Paşanın sadrazamlığı sırasında yayınlanmıştır. Eserde daha önce güçlü olan Osmanlı toplumunun kısa bir zamanda nasıl bozulduğunun sebepleri üzerinde durulmaktadır.)

Paşa, devletin zayıflamasının zamanla Batının iç işlerimize karışır duruma gelmesine

neden olduğunu belirtmektedir. Bunun yanında diğer ülkelerin bizde taraftar kazanmak için yaptığı mali müesseseler ve eğitim teşkilatlarında bulunan veya diğer ülkelere memurluk yapmak, eğitim görmek gibi nedenlerle giden insanların Batıyı tanıdığını ancak orada gördükleri şaşaalı hayatları o medeniyeti meydana getiren sebepler zannettiklerini ve böylece bir taklit başladığını ifade etmektedir. Ancak yenileşmek isteyen bu grup aydına karşı halk bu durumu kabullenmemiş ve tepki olarak her türlü yeniliğe karşı çıkmıştır. Böylece halk ve aydınlar olarak çatışma halinde iki sınıf ortaya çıkmış oldu. Bunlara rağmen yeni müesseseler kuruldu. Ancak buralarda eğitim gören gençlere ahlak ile bilginin, terbiye ile tahsilin farklı şeyler olduğu öğretilmedi. Sadece akla ve fenne uymaları öğretildi. Bu durumda terbiyeleri eksik kalarak, zamanla önce aile sonra toplum bozuldu.

Yenilenme için seçkin sınıfa ihtiyaç duyulsa da bunun için zamana ihtiyaç vardı. Her şey Batınunki gibi olsun istendi. Yenilenme gerekli ancak bu geçmişe saygı duyarak, değerlere sahip çıkarak gelişmeyi beraberinde getirir. Halk ve aydınlar bunu anlamadı ve gelişmenin sağlanması için ihtiyaç duydukları birlik ve beraberliğe de sahip çıkamadılar. Tüm bunların yanında Batı'dan ithal edilmiş maddecilik, eşitlik, kadın hakları gibi konular tartışılarak, toplum için acil çözüm bulunması gereken meselelerin gündeme getirilmesine engel olundu.

Çalışmamızın kapsamı nazara alınarak burada sadece maddecilik ve kadın hakları konusundaki değerlendirmelere yer vereceğiz.

Said Halim Paşa, sosyal vazifelerimizin, dinimizin esasında mevcut olduğunu, bu nedenle dini vazifelerimizi yaparken farkında olmadan sosyal vazifelerimizi de ifa ettiğimizi ileri sürmektedir. Fakat selamet ve kurtuluşu maddiyatta arayarak dini vazifelerimizi ihmal ettiğimizden beri sosyal vazifelerimizi de yerine getirememekteyiz. Ona göre Osmanlı toplumuna tahrip edici son darbeyi vuran işte bu maddecilik fikridir.

Maddecilik fikri Hıristiyanlık inançları ile yeni ilim ve fen zihniyetinin birbiriyle çatışması sonucu Batı'da ortaya çıkmıştır. İslâm inançları ile ilim ve fen kaidelerinin birbirleriyle çatışması söz konusu olmadığından

bu fikir bizde doğmamış ancak Batıdan ithal edilmiştir. Peki, nasıl olmuştur da sosyal ihtiyaç olmamasına rağmen maddecilik fikri bizde de neşvünema bulmuştur? Paşa'ya göre son dönem Osmanlı aydınları Batı'da ilim ve fen alanında meydana gelen gelişmeleri takip etmede yetersiz kalmışlardı. Toplum bu nedenle hızla Batı toplumlarından geri kaldı. Ancak bu geriliğin asıl müsebbipleri toplumun aydın sınıfı olmasına rağmen, ne yazık ki dinimiz gösterilmiştir. Çünkü Osmanlı toplumunun yaşam tarzı ve ahlaki değerleri tamamen dinin eseri idi. İşte bu sebeple dine karşı düşmanlık beslenerek, ilerlemenin maddecilik ve dinsizliğin ithali suretiyle gerçekleştirildiği zannına kapılındı.

Said Halim Paşa, kadın hakları konusunda da çağının çok ilerisinde tespitleriyle dikkat çekmektedir. Ona göre özgürlükler, sosyal ve siyasal özgürlükler olarak iki bölümde değerlendirilmelidir.

Sosyal özgürlükler içtimai hayatta doğal süreç içerisinde kendiliğinden kazanılarak elde edilir. Buna örnek olarak köylü kadınların köyde erkeklerle hayatın her alanında eşit ve özgür olmalarını gösterir. Köylü kadınlar tıpkı erkekler gibi aynı şartlarla çalıştığı için aralarında bir eşitsizlik söz konusu değildir. Zira bu hürriyet ait olduğu iş ile onun yerine getirilmesi imkânı arasındaki dengeyi kurmak için daima kendi kendine meydana gelir. Bunun talep edilmesine bile gerek yoktur.

Sosyal kanunlar toplum tarafından kurulur ve korunurlar. Siyasi kanunlar ise sosyal nizamı ve sosyal nizamın ilerlemesini sağlar. Sosyal özgürlükler, sosyal vazifenin yerine getirilmesi karşılığında elde edilir. Yani hak edildikleri nispette kazanılır. Sonuç olarak sosyal vazife, sosyal özgürlüğü doğurur.

Siyasi özgürlükler ise liyakatle kazanılmaz. Aksine siyasi mücadele ve çoğu zaman zor ve kuvvet kullanılarak kazanılır. Ancak bu özgürlükler, sonrasında vazife gerektirir. İşte bu vazife toplum yapısına göre değişiklik gösterir. Eğer kadına verilen özgürlük siyasi özgürlük ise ondan istenecek vazife de değişiklik gösterir. Toplum, kadından fikri ve ahlaki vasıflar ve faziletler isteyebileceği gibi cazip şeyler, eğlenceler ve hazlar da isteyebilir. Ahlakı bozuk toplumların ihtiyaçlarının tatmini, faziletli bir toplumun ihtiyaçlarını

tatminden çok daha kolay olmakta, bozuk toplumlarda kadınlar daha geniş özgürlüklere sahip olmaktadır.

Sonuç olarak; bir toplumda kadının özgürlüğünün derecesi, ne o toplumun yüksekliğini ne de kadının o toplumdaki değerini belirten bir ölçü olabilir.

Taassup

(Bu eser Said Halim Paşanın ilk eseridir. 1910 yılında Sırat-ı Müstakim'de yayınlanmıştır. Doğu ile Batı toplumları arasındaki mücadeleden bahsetmektedir.)

Said Halim Paşa, Doğu'nun Batı'yı Haçlı Seferleri ve savaşçı papazlar sayesinde, Batı'nın ise Doğu'yu çapul ve yağmaya gönderdiği öncülerini vasıtasıyla tanıdığını ileri sürmektedir. Ona göre Avrupa zihniyeti asırlar boyu Müslüman deyince aşağılık bir yaratık anlıyordu. Zamanla fikri ilerlemeler neticesinde bu algı kısmen yıkıldı ve o derin düşmanlık biraz olsun hafifledi. Fakat sonrasında maddecilik düşüncesinin sonucu olan sömürgecilik fikrinin gelişmesi, dini düşmanlığının yerini fazlasıyla doldurdu. Artık Doğu "Haç" adına değil "medeniyet" ve "insanlık" adına tecavüze uğramaktadır.

Cemiyet Buhranımız bölümünde bahsedildiği üzere, Osmanlı toplumunun geri kalmasının sebebi olarak, toplumun bir kesimi ve özellikle aydınlar tarafından din olarak gösterilmektedir. Paşa bu noktada 'İlerlemek için illa dinsiz olmak mı lazım?' sorusunu sormaktadır.

Bugünkü Hıristiyanlık Avrupa'nın manevi hayatını tatmin edemiyorsa buradan dinden uzaklaşmalı sonucu mu çıkarılmalı? Bu kadar hususi bir durumdan böyle umumi bir sonuç çıkarılması büyük hata olur. Aksine beşeriyyetin dine olan meyli, fikri ilerlemesi ile beraber gelişmiştir. İslâmiyeti terk edince gelişiriz sananlar, biraz tanıdıkları Hıristiyanlıkla hiç tanımadıkları İslâmiyeti karşılaştırıyorlar. Hıristiyanlıkla İslâm çok farklıdır. Ayrıca Müslümanların geri kalma nedenlerinin sağlıklı bir şekilde tespit edilebilmesi için uzun araştırmalar gerekir.

Batılılar ise onlara olan düşmanlığımızın nedenini taassup ve irtica sanıyorlar. Oysa asıl neden meşru müdafadır. Onların düş-

manlığına karşı düşmanlık besliyoruz. Batının düşmanlığının ise asıl sebebi Haçlıların bunca zahmetlerini boşa çıkarmış, Hıristiyanlığın yayılmasına ve Avrupa'nın bilinen medenileştirme (!) siyasetine set çekmiş olan İslâmi şahsiyeti ortadan kaldıramamış olmalarıdır. Ancak bu düşmanlığın oluşmasında bizim de hatalarımız vardır. Kendimizi doğru tanıtamadık. Şimdi yapmamız gereken samimi ve tarafsız münakaşalar neticesinde ortaya çıkacak olan gerçeğin üzerine kurulacak bir mutluluk olabilir. Gayretlerimizde hedef alacağımız, hakiki ve devamlı saadet, herkesin doğru ve adil paylaşacağı mutluluk olmalıdır.

İslâm Dünyası Neden Geri Kaldı?

(1918 yılında Mehmet imzası ile basılmıştır. Said Halim Paşa bu eserinde Müslümanların gerilemelerinin ve özellikle 19. ve 20. asırlarda felakete düşmelerinin sebeplerini ilmi bir yaklaşımla tespit etmeye çalışmıştır.)

Said Halim Paşa'ya göre Batılılar, Müslümanların birçok alanda geri kalmış olmasını İslâm şeriatının esasındaki eksiklikler olarak belirledi. Çünkü farklı özelliklerdeki birçok İslâm milleti geri kalmıştı ve bu milletlerin tek ortak noktaları dinleriydi. İçimizdekiler ise bu gerileyişin nedenleri hakkında farklı fikirler öne sürdüler; hükümdarlarımızın istibdadı, âlimlerimizin bilgisizliği, iş başındakilerin beceriksizliği, dinimizin emirlerine hakkıyla riayet etmeyişiğimiz, dindeki taassubumuz ve kadere olan bağlılığımız bu fikirlerden bazılarıydı. Oysa asıl bilmemiz gereken halkımızın neden dolayı vazifelerini yerine getiremediği ve neden cahil ve tembel kaldığı olmalıydı.

Sosyal olaylar, dini inançlar üzerinde etki eder ve dini inançları farklılaştırır. Hıristiyanlıkta; Katoliklik, Ortodoksluk, Protestanlık, İslâmiyette ise Şiiilik ve Sünnilik gibi. Aynı şekilde din bulunduğu bölgeye göre de farklı özellikler taşır, bölgenin kültürü din üzerinde etkilerde bulunur. Türk Sünniliği, Arap Sünniliği gibi. Din aynı olmasına rağmen yaşayış farklılıkları oluşur.

Dinin ilerlemeye engel olduğu tezine karşı Paşa, aksini savunur. Hıristiyan Avrupalılarla, Budist Japonlar aynı oranda gelişmişlerdir. Dinleri farklıdır ancak ikisi de gelişmiştir.

Doğu toplumlarının geri kalmasının bir

başka nedeni de, Batı'nın zamanında bizi tanıyıp faydalanması ancak bizim savaşlar ve düşmanlığımız nedeniyle onları tanıyamamamızdır. Batı, tecrübe metodlarına dayanarak yeni bir medeniyet kurarken biz Batıyı kendimizden aşağı gördüğümüz için gelişmeleri takip edemedik.

Paşa'ya göre halk İslâm'a dayalı bir gaye isterken, aydınlar Batı esaslarına bağlı kalmakta çözüm olacağını düşünüyor ve bu iki grup sürekli birbirlerini suçluyordu. Gelişmenin sağlanabilmesi için halk ve aydın kesim arasındaki uyumsuzluk çözülüp "gaye birliği" sağlanmalıdır.

Önceki aydınlar geçmişten neleri atmaları gerektiğini anlayamamışlardı ve dinin bazı hükümleri kültürün ardında kalmıştı. Şimdiki aydınlar da gelecek için günümüzden nelerin korunması gerektiğinin ayırımını yapamamaktadırlar.

İslâm dini kendine mahsus inanç ve ahlak sistemiyle siyasi ve sosyal esaslarıyla en doğru insanlık yoludur. Ahlakını inancından, sosyal nizamını ahlakından, siyasetini de sosyal nizamından alır.

İslâm toplumlarında insanlar, yeteneklerinin ve gayretlerinin neticesinde birbirlerinden ayrılırlar. Dolayısıyla İslâm toplumları hem demokratik hem aristokratiktir. Dayanışma, adalet, insanseverlik gibi hasletlere sahip olmasından demokratik; kanuna, an'aneye ve baştakilere itaat, şahsi üstünlüklere, fazilete ve ilme gösterdiği hürmetle de aristokratiktir. Dayanışma, eşitlik, adalet bozulursa demokratik özellikler bozulur. Kanuna, ananelere, baştakilere hürmet gevşerse, ilim ve kabiliyet üstünlükleri itibardan düşerse bu seferde aristokratik özellikler bozulur. Zaten İslâm cemiyetinin demokratikleşmesi başka toplumlarınkinden farklı olur, halk aristokrasiyle ve seçkin sınıflarla mücadele etmez, onlardan bir şey talep etmez çünkü aynı haklara sahiptir. Yaygın olan görüşe göre milletlerin ilerlemesi için mutlaka demokratlaşması lazım, İslâm toplumundaysa eşit derecede demokratik ve aristokratik olma ihtiyacı vardır. Bu ikisi dengede durmalıdır. Üst tabakada zaten var olan halkçı fikirler gelişerek demokratlaşmalı, halk tabakasında da zaten var olan üst tabakaya saygı duygusu beslenerek aristokratlaşmalıdır.

İslâm siyasette, parti ve sınıflar arası mü-

cadelelere, rekabetlere geçit vermez. İdare edenle edilen arasındaki sınırları belirleyip, ihtiyaçlara göre bir hükümet kurmakta özgür bırakır, insanları belli bir idare şekline mecbur bırakmaz.

Batılı toplumlar rahat ve selametlerini kanunlarından alırlar. İslâm toplumları ise ahlaki ve fikri terbiyelerinden alırlar. Onlar sınıflar arası çatışır, İslâm toplumları sınıf içi çatışır.

İslâm dünyasında dinsizlik demek kanunları örf ve adetleri, ahlak düsturlarını reddetmek demektir. Bu reddediş fertleri ahlaken çökertecektir. Fertlerin ahlaken çökmesi toplumu da çökertir. Bu nedenle aydınların vazifesi toplumun dinsizleşmesine çalışmak değil, İslâm cemiyetinde görülen aristokratik ve demokratik özellikleri, milli esasları geliştirmeye çalışmaktır.

İslâm esasları insan yaratılışına tamamen uygundur. Zamanın yapabileceği tek etki, bu esasların tefsir ve tatbik şekilleri bakımındandır.

İslâmlaşmak

(İlk defa 1918 yılında Hukuk Matbaasında basılmıştır. Mehmet Akif Ersoy tarafından Fransızcadan Türkçeye tercüme edilmiştir. Said Halim Paşa bu eserinde İslâmlaşmak tabirinin nasıl anlaşılması gerektiği üzerinde durmaktadır.)

Said Halim Paşa'ya göre İslâmlaşmak; İslâmiyet'in inanç, ahlak, yaşayış ve siyasete ait esaslarının tam olarak tatbik edilmesi demektir. Bu ise İslâm esaslarının zamana ve muhite en uygun şekilde tefsir edilmesinden sonra olmalıdır.

İslâm ahlakının kaynağı tek olan Allah'a imandır. Bu ahlak bize beşeriyetin saadetinin hakikati aramak, sevmek ve tatbik etmek olduğunu bildirmektedir. Bu ise insanın akli ve ahlaki kuvvetlerinin serbest olmasıyla mümkündür. İslâm'ın sosyal ahlakı tam ve geniş hürriyet esasına dayanır. İslâm ahlakı, hürriyeti insanlara Allah'a imanun bir neticesi olarak kabul ettirir. Dolayısıyla İslâmiyet'e göre hürriyet insanların kullanmakta serbest olduğu, kanun koyucunun da istediği zaman verip istediği zaman alabileceği siyasi bir hak değildir. Kabul ettiği din, rehber tanıdığı ahlak tarafından verilmiş bir vazifedir. Hürriyet ferdin gelişip olgunlaşma seviyesine göre ge-

nişlemeli ama o seviyeyi aşmamalıdır. Eğer hürriyetin derecesi ferdin hak ettiğinden fazla olursa saygıya değer olmaktan ve hak olmaktan çıkar. Hak edilmemiş hürriyet şeklini değiştirmiş bir diktatörlük olur.

İslâm cemiyetinde siyasi kurumların var olmasının amacı İslâm ahlakının ve cemiyet nizamının daha mükemmel olmasını sağlamaktır. Siyasi hâkimiyete görevini yerine getirmesi için gereken tüm haklar verilmiştir. Bu hâkimiyete karşı gösterilmesi gereken bağlılık ve itaatin derecesi ise vazifenin önemine ve mesuliyetin büyüklüğüne göre belirlenir. Devlet başkanına tam itaat gösterilir ve bütün hakları elinde toplar. Ancak o da sürekli takip edilir ve denetlenir. Şeriata uygun hareket etmek zorundadır.

Ferdin haklarına hürmet ve siyasi hâkimiyete itaat İslâm'ın siyaset esaslarındandır. İslâm'ı kabul eden milletlerde eski gelenekleri ile dinin kuralları arasında bir karışım oluyordu. Yeni din eski geleneğe hâkim olmasına rağmen eskinin tesirinden de tamamen kurtulamıyordu. Bu durum İslâmiyet'i seçen farklı milletlerin kendi irki özelliklerini dinle birleştirmelerine neden oldu ve İslâm'ın beynelmilel vasfı bozuldu. İnsanların düzenleri İslâmi olmaktan çıktı; İranlı, Hintli oldu. Müslümanlar zaman geçtikçe daha çok İslâmlaşacaklarına İslâm'dan uzaklaştılar.

Türkler diğer Müslüman olmuş gruplara göre İslâmiyet'i seçmeden önce büyük medeniyetlere sahip olmadıklarından İslâmiyet'i daha çok içselleştirdiler ve daha iyi tatbik ettiler. Ancak buldukları coğrafya itibarıyla diğer kültürlerden etkilenmeye başladılar. Dolayısıyla İslâmiyet'ten uzaklaştılar ve gerilemeye başladılar. Ancak istiklallerini korudular. Bu bilmeden ve istemeden şarklı milletlerin etkisiyle İslâm'dan ilk uzaklaşmadı, Şimdi ise bilerek ve isteyerek Batılı milletlerin etkisiyle İslâm'dan uzaklaşmaktadır. Ancak bu ikincisi bizim için çok daha tehlikeli olacaktır.

Dünyadaki insan toplulukları sosyal bakımdan milletler şeklinde teşkilatlanmıştır. Millet, ahlaki ve ruhi kültür bakımından diğer insan topluluklarından farklı olan insan topluluğudur. Bu nedenle İslâm milleti inkâr etmez. İrkçiliğin sapıklığını, hurafe ve taassubu inkâr eder. Müslüman'a düşen kendi milli dayanışmasına verdiği önem kadar İslâm mil-

letleri arasındaki dayanışmaya da önem vermesidir.

İslâm Devletinin Siyasi Yapısı

(Said Halim Paşa bu eserini Malta'da sürgündeyken Fransızca olarak kaleme almıştır. Yazdığı gündün beri farklı gazete ve dergilerde farklı dillere çevrilmiştir. Türkçeye çevirisi ise 1922 yılında Mehmet Akif Ersoy tarafından yapılmıştır. Eserde Batının müesseseleri ile İslâm müesseseleri karşılaştırılıp bunların birbirlerinden farklılığından ve İslâm'ın siyasi, içtimai meselelerinden bahsedilmiştir.)

İslâm'ın sosyal yapısı bütünü ile şeriatın tam hâkimiyeti esası üzerine kurulmuştur. Paşa, gerçek İslâm milletinin bu esasa uyan ve bağlanan toplum olduğuna işaret etmektedir. Şeriatın hâkimiyeti demek tabii ve insan yaradılışına uygun olan, insanların iradelerine bağlı olmayan, değişmeyen ahlaki ve sosyal kanunların hâkimiyeti demektir. Şeriat kanunları önünde bütün insanlar eşittir ve bu kanunlardan aynı hürriyet içinde faydalanırlar. Hürriyetleri sadece kanuna saygı ve riayetle sınırlandırılmıştır. İslâmiyet insana şunu öğütlemiştir: "Hâkimiyet demek, ahlaki gerçeklerin ve sosyal adaletin tabii koruyucusu olan ilahi kudretin, yani ilmin, aklın ve hikmetin hayata hâkim olması demektir. Bu ilahi kudret 'Şeriat'tır."

Hiçbir kuvvet insanı başka bir insanın veya kitlenin keyfi iradesine tabi olmaya zorlayamaz. İnsanoğlu Allah'ın bütün kâinata hâkim olan tabii ve ezeli kanunlarıyla yüce iradesinden ve emirlerinden başka hiçbir şeye bağlanmaz itaat etmez ve boyun eğmez. İnsan tabiat kanunlarını aklıyla bulabilir ancak kendi sosyal hayatını ve cemiyetini düzenleyecek kanunlarını bulamaz. Çünkü insan tabiatı incelerken objektif bakar, tarafsız olur ama kendini incelerken tarafsız bakamaz, şahsi durumlarına bağlı kalır. Sonuçta da kendi sosyal kanunlarını ve cemiyetinin kanunlarını kendine göre belirler. Bu durumda şahısların eksikleri ve noksanları dolayısıyla ortaya koydukları kanunlar şüpheli olmaktan kurtulamaz.

Said Halim Paşa, Batı'nın her derde deva olarak milli iradeyi ilan ettiğini belirtmektedir. Aynı Batı daha önce de sorumsuz ve yanılmaz hâkimiyetler olarak kilise ve krallığı ilan et-

mişti. Bütün bu hâkimiyetlerin temelinde esas unsur olarak kuvvet bulunmaktadır. Sonuç devamlı iktidar kavgasıdır. Bu güçler hâkimiyetlerini ahlak esaslarından dolayı kabul edilen ilkelere değil zorla elde edilen imtiyazlara dayandırırılar. Gasp ve adaletsizliğin örneği olurlar. Oysa hâkimiyete sahip olmayı hak etmek için bir görevin yerine getirilmiş olması lazımdır başka türlü gasptır.

İnsanın doğuştan gelen hiç bir hakkı yoktur. İnsan tabiat kanunlarını görerek bunlara uymayı öğrenir. Kendini yetiştirme vazifesini yerine getirerek sözünü dinletme hakkını elde eder. Ahlaka uygun hareket ederek saygı görme hakkını elde eder. Yerine getirdiği sosyal ve ahlaki vazifelerinin genişliğine göre de hürriyet hakkını elde eder. İslâmiyet de insana şeriatla temel vazifelerini öğretir. İnsan da bu vazifeleri yerine getirirse mutluluğa kavuşma hakkını elde eder. Milli iradeye göre çoğunluğun kararı kanundur ve bu durum hakka, hikmete az değer veren çoğunluğa kendi iradesini azınlığa zorla kabul ettirme hakkını vermektedir. Bu hak geçmişte de aristokrat ve kiliseye mensup azınlık tarafından kullanılmıştı. Acaba şimdiki de çoğunluğun azınlıktan almakta olduğu öç müdür? Öyleyse bu durum yeni öç almaları da beraberinde getirecektir. Tüm bunların yanında milli iradenin toplum şuurunun belirtisi olduğu da unutulmamalıdır. Milli irade şeriatın gösterdiği sosyal ve ahlaki nizama saygı gösterip boyun eğmelidir. Böylece şeriatın hâkim ilkesi başa geçmiş olacaktır. Sonuç olarak sınıf ve parti çatışması olmayan, yardımlaşma ve dayanışma içinde başka başka milletlerin oluşturduğu kardeşlik içinde yaşayan bir İslâm ailesi ortaya çıkacaktır.

İslâm toplumundaki insanlar devletin meşruluğuna itiraz etmezler ve hükümeti düşürmeye de çalışmazlar. Adaleti tesis etmek için ehil olanı hükümeti temsil etme görevine getirirler.

İslâm dünyasının geri kalması ahlaki ve içtimai değil iktisadidir, yani telafisi mümkündür. Müslümanların geri kalma nedeni tabiatı tanıyıp ondan faydalanamamasıdır. Bu noktada İslâm dünyasını geri kalmaktan kurtarmak için Müslümanlar iki önemli yanılsa düştü;

Birinci grup şeriatın isteklerini yerine getirdi ancak maddi dünyayı unuttu. Şeriatı öğrenmek ve açıklamak için uğraştı ve fıkıh

ilmini ortaya çıkardı. Bu ilim sayesinde Müslümanlar sosyal ve ahlaki çöküş yaşamadı. Ancak maddi olarak gerilemekten kurtulamadılar

İkinci grup ise maddi bakımdan ilerlemek için şeriatın isteklerinden vazgeçti. Kendi kimliklerini reddedip Batı müptelası olmayı tercih ettiler.

İktisadi olarak geri kalmışlığımızdan kurtulmak için yapmamız gereken bugün Avrupa'da mevcut olan ilim ve fenleri Avrupalılardan öğrenmek. Sadece unutmuş bulunduğumuz tecrübe metodunu ve bilmediğimiz yeni bilgileri öğrenmek. Çünkü geri kalmışlığımız iktisadi ve maddi alandadır.

Batıda yürütme kuvveti, yerini korumak adına siyasi partilerin ve kendisine siyaseten destek olan nüfuz sahibi kişilerin menfaatine hizmet eder. Sonuçta bol paralı memuriyetler icat eder, particiler temin ederek seçimlerde her türlü çareye başvurarak onları kazandırmaya çalışır. Partilerinin mensuplarına imtiyazlar vermeye, sözleşmeler yapmaya hazırdır. Yasama kuvveti ise sadece bir siyasi gruba ait bulunduğu taraf tutar ve adalete dikkat etmez. Böyle bir rejimde kanun zorbalığının meşru aleti olur. Ortaya çıkan kanunlar toplumu düşünerek değil şahsi menfaatleri gözeterek çıkmış olur. Kanunların çıkarılışındaki yanlışlığa karşılık kanunları tatbik edecek hâkimlerin tarafsız olmasını sağlamaya çalışırlar. Tarafsızlığı, akıl ve hikmeti, itidali kanunun yapılarından çok tatbiki sırasında zaruri görürler. Bu metod ne kadar hatalı olursa olsun Batı'nın sosyal yapısına uygundur. Bizim için önemi ise kendi toplumunun ürünü olmasıdır. Batı'nın bu rejimine taraf olanlarımız usulün kendisini değil kendi sosyal ihtiyaçlarına olan uygunluğunu takdir ediyorlar, ancak farkında değiller.

İslâm toplumunda kişiler şeriatın esaslarına ayrı ayrı uyacaklar ve toplumun bu esaslara uymasını ve saygı göstermesini kontrol edeceklerdir. Dolayısıyla milleti temsil usulü İslâm toplumunda da var ama Batıdaki gibi değil tam tersine insanların tamamı birlik içinde ayrı gaye için çalışacak.

İslâm toplumunda meclise gelecek bireylerin ortak amacı şeriatın esaslarını en doğru şekilde tatbik etmek olacaktır. Batıdaki gibi çok farklı durumları gerçekleştirmek için uğ-

raşan gruplar olmayacak. Sonuçta dayanışma içinde çalışan bir meclis ortaya çıkacaktır. Bu meclis hükümeti güçlü ve gerçek bir şekilde denetleyecek ancak kanun yapmaya tek yetkili merci olmayacaktır. Bu hak ne kadar ahlaklı ve ehil olurlarsa olsunlar tek bir grubun himayesine verilemez. Batıdakinden farklı olarak bizdeki millet meclisinin görevi, olan sistemi değiştirmek değil, güzelleştirmek ve muhafaza etmektir. Öyleyse meclisin amacı hükümeti denetlemektir.

Bir grubun kanun koyucu olabilmesi için şeriatı çok iyi bilmesi ve ahlaki seviyelerinin yüksek olması gerekir. Dolayısıyla bu yetki hukuk âlimlerine verilmelidir. Adaleti tesis için kanunlar bu şekilde belirlenmelidir. Aksi halde çıkarılan kanunlar istibdadı temsil ederler bu ise zayıfları ezmek için kuvvetlilere kanunları kullanma hakkı verir, zulümden kurtulmaya çalışan zayıfları da ya kanundan kaçmaya ya da hiç tanınmaya mecbur eder.

Said Halim Paşa, Hükümetin hizmetlerini yapabilmesi için güçlü olması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Kuvvetli ve tesirli bir hükümet içinde bir devlet reisi olmalıdır. Bu tek kişi olmalıdır. Aksi halinde üstünlük mücadelesi başlar. Devlet reisini ise halk belirlemelidir. Devlet reisi şeriatın hâkimiyetini milli iradenin tasvibi ile temsil etmelidir. Böylece hem kendisi hem tayin ettiği memurları gerek şeriatın gerekse milletin denetimine tabi olcaklardır.

Hükümeti ve idare hakkını elinde bulunduran yürütme kuvveti, kendinde barındırdığı salâhiyetten dolayı bu hakkı elde etmiştir. Bu salâhiyet nedeniyle icra kuvveti kendi sahasında serbestliğe sahiptir. Yasama kuvveti ile birbirlerinin hâkimiyet alanlarına müdahale ederlerse veya anlaşmazlık çıkarsa devlet reisi araya girerek sorunu çözmelidir.

İslâm toplumunda sosyal düzen bozuk olmadığı için siyasi partilerin önemi Batı'daki gibi fazla değildir. Zaten insanlar aynı amacı gerçekleştirmek istiyorlar en fazla bu amaç için çizilecek yolun nasıl olması ile ilgili görüş ayrılığı oluşur.

Ayan meclisi seçkin sınıfların hak ve imtiyazlarını korumak için vardır. İslâm toplumunda böyle bir sınıf olmadığı için ayan meclisine de gerek yoktur.

Sonuç olarak Paşa, her toplum için uygun

olan siyasi yapının kendi sosyal esaslarına göre olması gerektiğini belirtir. İslâm toplumunun sosyal esasları ile Batı'nın sosyal esasları çok farklıdır. Onlara iyi gelen bize de iyi gelir diyemeyiz. Kendi sosyal esaslarımıza en uygun siyaset şeklini bularak mutlu bir düzen kurabiliriz. Bu siyaset şekli ise İslâm'ın bize öğrettiğinden başkası değildir.

Sonuç

Said Halim Paşa, son dönem Osmanlı düşünce ve devlet adamlarının en önemlilerindedir. 57 yıllık ömründe çok önemli devlet vazifelerinde bulunmuş, özellikle Osmanlı devletinin Trablusgarp ve Balkan yenilgileri ile belinin kırıldığı bir dönemde sadrazamlık görevinde bulunarak kapitülasyonların kaldırılması ve Edirne'nin geri alınması gibi ciddi başarılar elde etmiştir. Bunun yanında hem Türkiye hem Türkiye dışı coğrafyalarda yaşayan mütefekkirleri hâlâ etkileyen, fikrî derinliğinin somut örneğini görebildiğimiz birçok eser meydana getirmiştir. Bu eserlerinde İslâmcı düşüncenin temel değerleri üzerinden Doğu-Batı paradigmasını eleştirmiş ve ideal tarz-ı hayatın İslâm'ın öngördüğü ilkeler ışığında mümkün olabileceğine işaret etmiştir. Uzun yıllar Batı tecrübesi yaşamasına rağmen döneminde yaşamış fikir adamlarının çoğunluğunun aksine Müslümanların yaşadığı çöküntü ve yenilgiye bakarak İslâmi değerlerden şüpheye düşmeyen bir dava adamı olmuştur. Eğitimini Batı'da aldığı için Batı'yı, köklü bir aileden geldiği ve kendi düşünce mirasına yabancılaşmadığı için millî değerlerini çok iyi bilmektedir. Fikrî inşasında Batı'nın yadsınamaz etkileri olmasına karşın, bu etki düşüncelerini içdiş etmemiştir. Bu nedenle gerek kendi medeniyetinin durumu ile ilgili gerekse Batı ile ilgili eleştiriler yapabilmiş, sorunu hep "öteki" üzerinden tanımlama kolaylığına gitmemiştir. Eserlerinden de anlaşılmaktadır ki, hem medeniyet bağlamında kuşatıcı çözümleri hem de hayattan kopmayan pratik teklifleri hâlâ işlerliğini kaybetmemiştir. Paşaya göre İslâm nizamı salt akaid - muamelat bahsinden ibaret olmayıp tüm ferdi ve toplumsal hayatımızı kuşatan değerler bütünüdür. Bu bakış açısıyla Paşa, Batı değerlerinin şeksiz şüphesiz tatbik edilmesinin sakıncalarını ifade ederken, İslâmi bilincin

her Müslüman için hayatın esası mesabesinde gerekli olduğuna işaret etmektedir. Said Halim Paşaya göre Batı ancak kendi değerleri ile bir medeniyet kurmuş ve bu medeniyet son yüzyılda Doğu medeniyetini galebe çalmıştır. Bunun kabul edilmesi bir yenilgi değil, bir tepitten ibarettir. Ancak İslâmi şuurla uyanacak Müslümanlar kendi değerlerine sahip çıkarak bu durumu değiştirebileceklerdir.

Paşa, siyasetin en alt aşamalarından sadrazamlık görevine kadar gelmiş ve devletin sorunlarını, içinde bulunduğu yönetsel sürecin farklı aşamalarında gözlemlemiştir. Düşüncelerini oluştururken bu tecrübeden yararlanmakla kalmamış, düşüncelerini İslâmi bir temele oturtmaya gayret etmiştir. Bu iki başlı düşünce biçimiyle itidalli bir düşünce ve siyaset adamıdır. Öyle ki, döneminde yaşayan fikir adamlarının çoğu, ya tamamen Batı karşıtı ya da yandaşı olmasına rağmen Paşa, ilim ve fenne dayalı birikimin tüm insanlığın ortak değeri olması hasebiyle taşınmasını, bununla birlikte Batı medeniyetinin temel değerlerinden mülhem idari ve ekonomik ilke ve usullerin kesinlikle alınmamasını savunmuştur. Zira bu ilke ve usullerin ancak İslâm fıkhuına uygun olması halinde uygulanabilir olduğunu en iyi bilenlerden biri kendisidir.

Said Halim Paşa belki de son dönem Osmanlı aydınları içinde özgüveni en yüksek olanıdır. Şüphesiz bu özgüvenin sebebi sağlam temele oturan düşünce yapısıdır. Paşa bu düşünce yapısını Batı'nın gerilememizin sebebi olarak gösterdiği ve kendi aydınımıza kabul ettirdiği İslâmi değerler üzerinden inşa etmiştir. Bununla da kalmayarak bu fikriyatla bizzat Batı medeniyetini tahlil etmiş ve eleştirmiştir.

Paşa, toplumu ve geleneği merkeze alan bir yaklaşımla analizler yapmıştır. Bu nedendir ki; Batı Medeniyetinin taşıyıcı unsurunun soya dayalı seçkin sınıf olduğunu ve toplumun katmanlar halinde yaşamak ve idare edilmek zorunda olduğunu belirtirken, İslâm toplumunda bunun yerine ahlaki ve akli ile temayüz etmiş bir seçkin sınıfın varlığı yanında eşit derecede demokratik bir hayat tarzının olduğunu belirtmiştir. Evet, Said Halim Paşa toplumun ilerlemesinin aristokrat sınıfın varlığına ve bu sınıfın güçlü olmasına bağlamaktadır. Ancak bu düşüncesi asla üstün bir sını-

fın oligarşisine işaret etmemektedir. Aksine bu sınıfın fikir ve kültür hayatına yön veren niteliği üzerine eğilmekte, aynı ölçüde demokratik bir siyaset biçimiyle külli bir ilerlemenin gerçekleşebileceğine işaret etmektedir. Batı'nın aksine İslâm toplumunda seçkin sınıf ile halk arasında bir çatışma yaşanması düşünülemez, zira halkın kendisi ile aynı haklara sahip aristokratlardan bir şey istemesi anlamsızdır.

Said Halim Paşa, Tanzimat sonrası düşünce hayatında boy gösteren batıcı aydınların aksine milli, milliyetçi aydınların aksine İslâmcıdır. Yukarıda belirtildiği gibi Batı düşüncesini ve ondan neşet eden milliyetçilik fikrini bizzat Batı'da öğrenmiş ancak kendi medeniyetinin değerlerine de son derece vakıf bir münevverdir. Münevver tabirini bilinçli bir şekilde, söyledikleriyle amel eden aydın anlamında kullanıyoruz. Zira Paşa'nın yaşamı ve düşünceleri tam anlamıyla İslâm hükmü dairesinde görülmektedir. Toplumsal değerlendirmeleri yanında ferdi yaşama dair tespitleri de İslâm ilkeleri çerçevesinde olmuştur. Ona göre, çürümüş bir toplumsal hayatın kurtuluş reçetesi ithal edilecek kanunlarda değil bizzat kendi değerlerinde aranmalıdır. İslâm toplumu için bu reçete hem özel hem de genel görevler içermelidir. Özel olarak herkesin ahlak ve fikir seviyesini yükseltmesi, İslâm'ın ahlakı, sosyal ve siyasi esaslarını mükemmel bir şekilde tatbik etmesi gereklidir. Genel olarak ise diğer Müslüman milletlerle dayanışma içinde yaşayarak, onların hürriyet ve geleneklerine saygı gösterip, gelişip yükselmelerine yardımcı olunmalıdır. Özel görevler toplumun kendi içinde gelişip ilerlemesini sağlayacak iken genel görevler İslâm Dünyasının ilerlemesini sağlayacak, hatta Müslümanlarla ilişkide olan diğer milletlerle ilişkileri yumuşatarak tüm milletlerin gelişmesine vesile olacaktır. Bu ilkeler İslâmi olmakla birlikte İslâm'a has değildir. Zira ilmi gerçekler gibi İslâmi gerçeklerin de vatanı yoktur, tüm insanlığa aittir.

Her türlü asabiyeti reddeden ve Müslümanların İslâmi şuurla dirilebileceklerine inanan Paşa, "İslâmcı" bir aydındır. Ona göre dünyanın neresinde olursa olsun bu bilince sahip Müslümanlar için " Her yol Mekke'ye çıkar".

Kaynakça

- BOSTAN, M. Hanefi; *Bir İslâmcı Düşünür* ^*İSaid Halim Paşa*, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- Cevat ÖZYURT ile Röportaj; İslâmcılar, Said Halim Paşa'yı anlamaya yeni başlıyor. <http://www.dunyabulteni.net/haber/289369/cevat-ozyurt-islmcilar-said-halim-pasayi-anlamaya-yeni-basliyor>
- Çağın Aşan İslâmcı Bir Mütefekkir Said Halim Paşa; *Umran Dergisi*, Ekim 2011.
- ELİAÇIK, R. İhsan; *Adalet Devleti*, İnşa Yayınları, İstanbul, 2011.
- EMRE, Akif; İttihatçılar Arasında Bir İslâmcı, 8 Aralık 2015. <http://www.yenisafak.com/yazarlar/akifemre/ittihatcilar-arasinda-bir-islamci-2023460>
- İŞİK, Vahdettin; Said Halim Paşa Niçin Önemlidir? 6 Aralık 2015. <http://www.dunya-bulteni.net/manset/348018/said-halim-pasa-nicin-onemlidir>
- KARAMAN, Hayrettin; *İslâmi Hareket Öncüleri-1*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- M. Ertuğrul DÜZDAĞ; *Said Halim Paşa, Buharanlarımız ve Son Eserleri*, Hazırlayan, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Osmanlı Asabiyetinden İslâmi Şuura Said Halim Paşa; *Umran Dergisi*, Eylül 2011.
- Said Halim Paşa; TYB Akademi, Eylül 2011.

